

**БІБЛІОТЕЧНИЙ НАПРЯМ У БІОГРАФІЇ ВІДОМОГО
ВЧЕНОГО-ВЕТЕРИНАРА ПРОФЕСОРА М. В. РЯЗАНЦЕВА
(1856–1930)**

Розкриваються особливості творчої біографії відомого вченого в галузі ветеринарної медицини професора М. В. Рязанцева завдяки висвітленню його внеску в розбудову бібліотеки Харківського ветеринарного інституту протягом 1904–1917 рр.

Ключові слова: історія науки і техніки, аграрна біографістика, ветеринарна медицина, Харківський ветеринарний інститут, бібліотека.

Раскрываются особенности творческой биографии известного ученого в отрасли ветеринарной медицины Н. В. Рязанцева путем освещения его вклада в развитие библиотеки Харьковского ветеринарного института в период 1904–1917 гг.

Ключевые слова: история науки и техники, аграрная биографистика, ветеринарная медицина, Харьковский ветеринарный институт, библиотека.

The particular of the biography of a famous scientist in veterinary medicine N. V. Ryazantsev by highlighting his contribution to the development of the library of Kharkov Veterinary Institute in the period 1904–1917 are examined.

Key words: history of science and technique, agricultural Biography Studies, veterinary medicine, Kharkov Veterinary Institute, library

Одним з пріоритетних напрямів історії науки і техніки визнано дослідження наукових біографій провідних учених. У зв'язку із цим на особливу увагу заслуговує біографія неординарної особистості, видатного вченого-фізіолога, ветеринара та хіміка, учня і послідовника І. П. Павлова, заслуженого професора Миколи Володимировича Рязанцева (1856–1930), зокрема період його діяльності в Харківському ветеринарному інституті (1894–1920), в якому значне місце належить бібліотечному напрямку його діяльності.

Серед останніх публікацій, присвячених професійній діяльності професора М. В. Рязанцева, слід відзначити праці В. Берліна, А. Корольова, Т. Приходько. Найзначущіші історичні дані щодо особливостей бібліотечної діяльності професора в напрямі збільшення фондів та складання систематичного каталогу бібліотеки Харківського ветеринарного інституту розкривають Г. В. Свириденко, Г. В. Шемаєва. Проте існуючі публікації неповною мірою відтворюють внесок професора М. В. Рязанцева в організацію належної роботи бібліотеки Харківського ветеринарного інституту.

Тому метою статті є висвітлення результатів аналізу бібліотечного напрямку діяльності професора М. В. Рязанцева та його внеску

в розвиток фундаментальної бібліотеки Харківського ветеринарного інституту протягом 1904–1917 рр.

М. В. Рязанцев, випускник ветеринарного відділення Петербурзької медико-хірургічної академії, котрий здійснив своїми дослідженнями значний внесок у розвиток фізіології травлення сільськогосподарських тварин, протягом багатьох років уміло поєднував наукову, педагогічну й організаційну діяльність; наблизив викладання фізіології до загальних завдань ветеринарії та скотарства, розробивши методику дослідів з ізольованими органами; створив у Харківському ветеринарному інституті надсучасну на той час фізіологічну лабораторію й успішно виконував обов'язки редактора «Збірника праць Харківського ветеринарного інституту» та завідувача фундаментальної бібліотеки.

Слід зазначити, що наприкінці XIX — на початку XX ст. роботу в бібліотеці вважали державною службою. Відповідно до ст. 50 «Положення про Харківський та Дерптський ветеринарні інститути» функції бібліотекаря міг виконувати професор, який обирався Радою інституту на два роки [1; 13]. У зв'язку із цим у 1904 р. професор М. В. Рязанцев виконував обов'язки бібліотекаря бібліотеки Харківського ветеринарного інституту [13, с. 42].

Про діяльність бібліотеки Харківського ветеринарного інституту свідчать звіти професора М. В. Рязанцева, які розміщені в «Збірниках» цього інституту. Проаналізувавши цю інформацію, можна дійти висновку: упродовж завідування (1904–1916 рр.) професор обстоював інтереси та потреби в напрямі розвитку бібліотеки.

Незважаючи на те, що М. В. Рязанцев одночасно з виконанням обов'язків завідувача бібліотеки очолював кафедру й лабораторію фізіології, його звіти детально розкривають роботу бібліотеки того часу, зокрема: складання каталогів, реєстрація літератури, книговидача, відвідування, характеристика приміщень бібліотеки, фінансові витрати. Особливу увагу приділяв якості комплектування бібліотечного фонду.

Важливою заслугою вчених-ветеринарів, які керували бібліотекою, було складання каталогів. Його попередники — професори С. О. Иванов, професор М. О. Мальцев за допомогою доцента Л. І. Павловича розпочали складання карткового каталогу книжок та періодичних видань в алфавітному порядку [1; 4]. Однак у зв'язку із суттєвим збільшенням фондів бібліотеки й ускладненнями обслуговування професорсько-викладацького складу інституту та студентів постала необхідність систематизації книжкового зібрання. У 1905 р. професор М. В. Рязанцев розпочав складання систематичного каталогу книг, для чого перевіряв існуючий картковий каталог і доповнив його 3500 книгами [13].

Слід відзначити особливість складеного систематичного каталогу, яка полягає в поєднанні природничих і прикладних наук, пов'язаних

безпосередньо з галуззю. Професор виокремив шістнадцять розділів каталогу: I — анатомія, гістологія, ембріологія, антропологія; II — бактеріологія, паразитологія, інфекційні хвороби; III — ботаніка; IV — гігієна, медична та ветеринарна статистика; V — тваринництво й екстер'єр; VI — зоологія; VII — загальна патологія, патологічна анатомія; VIII — сільське господарство; IX — фармакологія, фармація та загальна терапія; X — фізика, мінералогія, геологія; XI — фізіологія, XII — хімія, XIII — хірургія, офтальмологія, ковка й акушерство, XIV — часткова патологія і терапія, XV — суміш, XVI — інше [13].

Усі роботи з перевірки, поповнення та створення каталогу відповідно до визначених розділів здійснили професор та його помічник і найкращий студент В. Мануйлов, який походив із бідної сім'ї й був змушений шукати додатковий заробіток. Це спонукало його активно допомагати професору в різних напрямках. Спочатку працював у бібліотеці з подобовою оплатою в 1 рубль, а з часом за сприяння М. В. Рязанцева став виконувати обов'язки помічника бібліотекаря з оплатою 25 руб. на місяць. [13]. Але виокремлення цієї посади було надзвичайно складним, про що свідчать опубліковані звіти й архівні документи.

М. В. Рязанцев неодноразово подавав клопотання та рапорти про необхідність уведення посади помічника бібліотекаря для повноцінної роботи бібліотеки [3]. До численних звернень щодо запрошення помічника бібліотекаря ставилися з розумінням у раді інституту, але тривалий час не мали належної підтримки та фінансування в міністерських установах. Проте він був наполегливим, про що свідчать архівні матеріали, в яких міститься лист-звернення директора Харківського ветеринарного інституту від 05.09.1907 р. до попечителя Харківського навчального округу для вирішення цього питання. У листі зазначалося: бібліотека Харківського ветеринарного інституту значно збільшилася, що зумовило необхідність розширення бібліотечних приміщень; збільшення контингенту читачів не тільки серед професорів та службовців, а й студентів, видачі книжок. Означені фактори вплинули на роботу завдувача бібліотеки; зробили її непосильною; майже внемозливили виконувати бібліотечну справу належним чином, у зв'язку з чим він потребував відповідної допомоги. Зважаючи на те, що клопотання ради Харківського ветеринарного інституту про затвердження понадштатного помічника бібліотекаря не було задоволено, рада Харківського ветеринарного інституту на засіданні 04.09.1907 р. постановила звернутися з клопотанням дозволити Мануйлову за вільним наймом виконувати обов'язки, серед яких — видача книг та ведення канцелярської роботи по бібліотеці з винагородою 30 руб. на місяць [2, л. 55]. Проте питання вирішувалося частково. Так, у 1908 р. фінансування оплати особи, котра виконувала обов'язки помічника бібліотекаря, було припинено [2, л. 58],

що спонукало М. В. Рязанцева знову порушувати проблему на різних рівнях, оскільки існуючі умови ведення бібліотечної справи перешкоджали повноцінній роботі як бібліотеки, так і фізіологічної лабораторії. Для обґрунтування він порівнював стан справ з бібліотеками інших освітніх закладів. Зокрема, в одному зі звітів навів як приклад Харківський політехнічний інститут, у якому працювали в той час спеціальний бібліотекар та помічник бібліотекаря [5, с. 33]. Проте його взяли до уваги тільки в 1912 р. Саме з того часу виділялося належне фінансування та введено посаду помічника бібліотекаря в Харківському ветеринарному інституті. За пропозицією професора М. В. Рязанцева та рекомендацією фірми Дарре в 1912 р. місце помічника бібліотекаря з винагородою 300 руб. посіла С. Т. Савицька, яка знала німецьку мову [8].

Характерною ознакою цього періоду діяльності професора було розширення діапазону наукових досліджень, залучення студентів до проведення дослідів, що, у свою чергу, впливало на формування бібліотечних фондів. Зокрема, до відбору літератури для поповнення фондів бібліотеки залучали фахівців високого рівня, що, безперечно, впливало на якість. Про це свідчать матеріали звітів та архівних документів: уже в 1906 р. книжкове зібрання бібліотеки Харківського ветеринарного інституту було значним і цінним. У 1906 р. бібліотека одержала 16 назв російських, 44 — німецьких, 17 — назв французьких та 2 — англійських наукових періодичних видань. В обмін на «Збірник праць Харківського ветеринарного інституту» бібліотека отримала 16 періодичних та продовжуваних видань від інших освітніх та наукових установ [4]. Незважаючи на недостатнє фінансування, на чому постійно наголошував Н. М. Рязанцев у звітах, кількість надходжень до бібліотеки щороку збільшувалася. Якщо в 1906 р. кількість книг становила 8148 примір., то в 1910 р. фонди бібліотеки склали 10058 книжок, у 1911 р. — 11151, 1912 р. — 11335, 1913 р. — 11595, 1914 р. — 12250 [5–10; 14]. За 1915 р. книжкові фонди фундаментальної бібліотеки Харківського ветеринарного інституту збільшилися на 541 примір., з яких 215 надійшло завдяки пожертвуванням [11]. Серед них тільки 50 книжок передав особисто професор М. В. Рязанцев. Його учні подарували примірники власних публікацій, що вийшли друком у 1915 р.: асистент з фізіології Т. М. Мануйлов «Применение рентгеновских лучей в ветеринарной практике» та М. Г. Поніровський «К вопросу о химическом составе мочевых камней у лошади». Слід також зазначити, що в акції щодо пожертвування книжок для бібліотеки брали участь і студенти. На 1.01.1918 р. фонд бібліотеки становив 13541 примір. [12]. Наведені дані свідчать про відданість бібліотечній справі бібліотекаря-професора Н. М. Рязанцева.

Значну увагу вчений приділяв і передплаті наукових періодичних та продовжуваних видань. У 1909 р. бібліотека інституту одержала 39 назв періодичних видань, з яких 9 — російських, 25 — німецьких

та 5 — французьких. За обміном отримано 23 періодичні видання. У 1910 р. бібліотека передплачувала вже 43 назви періодичних видань, серед яких 10 — російських, 28 — німецьких та 5 — французьких; у 1911 р. — 46 назв періодичних видань; у 1912 р. — 50 [5-8]. Кількість передплачених назв наукових журналів та продовжуваних видань протягом 1904–1912 рр. постійно збільшувалася, про що свідчать результати проведеного аналізу матеріалів звітів.

Починаючи з 1913 р., кількість надходжень періодики до бібліотеки зменшилася. У 1913 р. одержано 46 назв періодичних видань, з яких 10 — російських, 31 — німецьких, 5 — французьких. За обміном отримано 23 назви періодичних видань від інших наукових та освітніх установ [9]. У 1914 р. бібліотека передплачувала на дві назви більше [10], а в 1915 р. їх кількість стрімко зменшилася. Протягом цього року одержано тільки 13 назв періодичних видань: 1) «Архив ветеринарных наук с хроникой Архива ветеринарных наук», 2) «Ветеринарный врач», 3) «Библиотекарь», 4) «Ветеринарное обозрение», 5) «Врачебная газета с практической медициной», 6) «Вестник общественной ветеринарии», 7) «Вестник общественной гигиены и судебно-практической медицины», 8) «Вестник офтальмологии», 9) «Гигиена и санитарное дело», 10) «Журнал Министерства народного просвещения», 11) «Природа», 12) «Русский врач», 13) «Холодильное Дело» [11]. Значно зменшився в цей період і обмін виданнями між освітніми й науковими установами. У зв'язку з військовими діями надсилання зарубіжних видань припинилося з липня 1914 р. Протягом 1915 р. в результаті книгообміну бібліотека отримала 15 назв періодичних видань: «Архив биологических наук», «Варшавские университетские известия», «Записки Императорского харьковского университета», «Записки Ново-Александровского института сельского хозяйства и лесоводства», «Известия Императорской академии наук», «Известия Императорского лесного института», «Известия Киевского политехнического института», «Известия Московского сельскохозяйственного института», «Кавказское хозяйство», «Казанский медицинский журнал», «Пчела», «Птицеведение и птицеводство», «Университетские известия Императорского университета Св. Владимира», «Ученые записки Казанского ветеринарного института», «Ученые записки Императорского лицея в память цесаревича Николая» [11]. Протягом 1917 р. бібліотекою було одержано 19 назв спеціалізованих періодичних видань [12]. Безперечно, коливання в напрямі поповнення бібліотечних фондів пояснюються економічною та політичною нестабільністю в країні та світі.

Наведені цифри свідчать про пильну увагу професора Н. М. Рязанцева як ученого й бібліотекаря до проблем комплектування фондів бібліотеки, які поповнювалися завдяки як придбанню книжок, передплаті періодичних видань, так і активізації книгообміну та навіть спеціальних акцій, зокрема пожертвування.

Незважаючи на наукову й педагогічну зайнятість, професор приділяв значну увагу задоволенню потреб користувачів. Так, у 1906 р. до бібліотеки звернулося 100 студентів, а в 1909 р. — уже 180 студентів [5; 14]. Таке збільшення зумовлено як збільшенням контингенту студентів та розширенням штату викладачів інституту, так і привабливістю бібліотеки, цінністю її фондів. Високий авторитет професора М. В. Рязанцева серед колег, його чуйність і готовність завжди допомогти слугували забезпеченню комфортного середовища наукової творчості не тільки в лабораторії, а й у бібліотечній діяльності. Крім професорів і викладачів, бібліотекою користувалися студенти та ветеринарні лікарі, відряджені до Харківського ветеринарного інституту. Так, протягом 1909 р. до бібліотеки звернувся 181 студент, яким видано 509 книг [5]. У 1914 р. користувачами бібліотеки були 25 професорів та асистентів, 9 ветеринарних лікарів, 135 студентів, 27 учнів фельдшерської школи, яким видано 1014 книжок та 403 періодичні видання [10].

Усі сфери діяльності професора М. В. Рязанцева позначилися високою методичністю, винятковою відданістю справі, глибокою порядністю, бездоганною обов'язковістю, що проявлялися в різних видах його бібліотечної роботи. Зокрема, система розміщення книг на полицях, яку використовував професор, була механічною, тобто книги ставилися на полиці в порядку їх надходження. Безперечно, така система була найзручнішою для нього. Заслуговує на увагу те, що її оптимальність він обґрунтовує, звертаючись до практичної бібліотечної діяльності та публікацій у спеціальних бібліотечних журналах. Зокрема, у звіті за 1911 р. М. В. Рязанцев відзначав, що така система використовувалася в деяких інших бібліотеках, наприклад у Віденському університеті. Крім того, він посилається на статтю в журналі «Библиотекарь» за 1910 р., у якій описуються особливості застосування механічної системи розміщення книжок на полицях [7].

У цьому ж звіті професор докладно розкриває порядок реєстрації та користування бібліотечними фондами, який передбачав, що книга, яка надходить, заноситься в картку, де зазначаються: автор, назва книги, її вартість, видавництво, рік видання та її номер, що відповідає порядку надходження [7]. Порядок користування фондами бібліотеки передбачав, що користувач власноруч уписував своє прізвище, автора, назву книги та її номер в особливу кольорову картку, яку додавали в ящик до білої картки, що мала той самий номер, це сприяло виявленню книги в бібліотеці та часу, коли вона була взята, оскільки колір карток змінювали кожні три місяці. Це дозволяло визначити, хто взяв книги та в якій кількості. Також М. В. Рязанцев завів особливу книгу, в якій реєструвалася черга читачів, котрі бажали взяти вже видану книгу. Заслуговує на увагу й існування книги вимог для

обліку замовлень на літературу, яку потрібно було придбати для поповнення фонду бібліотеки [7].

Істотне значення в біографії вченого має організаційно-господарська діяльність. Його працьовитість, організаційний талант проявилися не тільки в науково-освітній діяльності, а й успішній підготовці й організації спорудження ще однієї фізіологічної лабораторії інституту та обґрунтуванні необхідності нової будівлі для бібліотеки. Так, за результатами аналізу звітів та архівних документів з'ясовано, що бібліотека Харківського ветеринарного інституту протягом 1906-1913 рр. розміщувалася в колишній квартирі директора інституту, до 1906 р. — у головному корпусі інституту і мала три кімнати, дві з яких використовувалися як книгосховища, а одна — як читальня викладачів та водночас приміщення, в якому проводилися наради й засідання. У липні 1906 р. бібліотека була розміщена в колишній квартирі директора інституту, мала приміщення під книгосховище, вбиральню, кімнати бібліотекаря і помічника бібліотекаря, роздягальню, передню, читальню для викладачів та студентів [14]. Але вже в 1909 р. професор М. В. Рязанцев звернувся до ради інституту з питаннями про ремонт приміщень бібліотеки, а також про невідповідність будівлі вимогам до бібліотечного приміщення [5], обґрунтовуючи їх, що розміри книгосховища внеможливілявали розміщення нових книжкових шаф, а сама будівля не відповідає протипожежним вимогам [5]. Такий стан зумовлював необхідність пошуку вченим різних варіантів вирішення проблеми. Одним із напрямів подальшого розвитку бібліотеки як важливого осередку навчального закладу М. В. Рязанцев убачав будівництво окремого приміщення спеціально для бібліотеки. За його ініціативи в 1909 р. архітектору, викладачеві Харківського технологічного інституту Є. Н. Сердюку було доручено скласти план та кошторис на спорудження спеціального приміщення для розміщення бібліотеки Харківського ветеринарного інституту. Проектом нової будівлі були передбачені: книгосховище, читальні для викладачів та студентів, кімната для видачі книжок, роздягальня та квартира для помічника бібліотекаря. План і кошторис розглянула рада Харківського ветеринарного інституту та представили до Міністерства. Але у зв'язку із недостатнім фінансуванням будівництво нового приміщення для бібліотеки так і не розпочалося [6].

Слід зауважити, що економічні негаразди в досягненні його мети щодо окремої будівлі для бібліотеки не зупинили пошуків. У 1913 р. професорові М. В. Рязанцеву вдалося значно розширити приміщення книгосховища, читальні і службових кімнат бібліотеки, яку було переведено на нижній поверх знов відбудованого приміщення під гістологічну та фармакологічну лабораторії [9]. Дослідження біографії вченого, його науково-освітньої й організаційної діяльності свідчить про те, що впродовж діяльності в Харківському ветеринарному

інституті майже весь час йому довелося долати перепони, пов'язані з недостатнім фінансуванням, що суттєво уповільнювало або внеможливило втілення багатьох його ідей та зусиль. Прагнення щодо вдосконалення бібліотечної діяльності М. В. Рязанцев не залишав і після покладання обов'язків бібліотекаря в 1917 р. на спеціально підготовленого фахівця [12]. Професор М. В. Рязанцев, котрий протягом 1904-1916 рр. поряд з проведенням лекційних занять та наукових досліджень; керівництвом науково-дослідницькою діяльністю студентів, аспірантів, ветеринарних лікарів; активною участю в наукових конференціях, з'їздах, нарадах; відвідуванням європейських університетів наполегливо розвивав бібліотечну справу, обрали головою бібліотечної комісії. На новій громадській посаді він продовжував обстоювати важливе місце бібліотеки в житті інституту, активно сприяв розбудові бібліотечної справи.

Таким чином, професору М. В. Рязанцеву належить значний внесок у розвиток бібліотечної справи в Харківському ветеринарному інституті в період 1904–1917 рр. Крім того, вивчення біографії видатного вченого дозволило виявити специфічні галузеві особливості властивості бібліотеки інституту, суб'єктивні відчуття і мотивації, пов'язані з його бібліотечною діяльністю.

Пріоритетним напрямом подальшого дослідження наукової біографії професора М. В. Рязанцева є період його навчання на ветеринарному відділенні Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії.

Список літератури

1. Берлин В. Д. Профессор Н. В. Рязанцев / В. Д. Берлин // Герценка: Вятские записки. — 2008. — Вып.13. — С. 172–177.
2. Державний архів Харківської області. — Ф. 928. — Оп. 1. — Справа № 2621. — 316 л.
3. Корольов А. Г. Из истории создания и развития Харьковского ветеринарного института / А. Г. Корольов // Питання історії науки і техніки. — 2013. — № 1. — С. 2–10.
4. Свириденко Г. В. Одна из наистарейших Библиотека Харьковского зооветеринарного института / Г. В. Свириденко // Очерки истории вузовских библиотек г. Харькова. — Х., 2001. — С.193–205.
5. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского Ветеринарного Института за 1909 год. — Х. : Типография А. Дарре,1910. — С. 29–34.
6. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского Ветеринарного Института за 1910 год. — Х. : Типография А. Дарре,1911. — С. 91–101.
7. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского Ветеринарного Института за 1911 год. — Х. : Типография А. Дарре,1912. — С. 180–193.
8. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского Ветеринарного Института за 1912 год. — Х. : Типография А. Дарре,1913. — С. 125–133.
9. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского Ветеринарного Института за 1913 год. — Х. : Типография А. Дарре,1914. — С. 72–78.

10. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского Ветеринарного Института за 1914 год. — Х. : Типография А. Дарре, 1915. — С. 94–101.
11. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского Ветеринарного Института за 1915 год. — Х. : Типография А. Дарре, 1916. — С. 89–95.
12. Отчет о состоянии и деятельности Харьковского Ветеринарного института за 1917 год // Сборник трудов Харьковского ветеринарного института. — Х., 1918. — Т. XIV. — Вып. 5, 6. — С. 1–50.
13. Сборник трудов Харьковского Ветеринарного института. — Х., 1907. — Т. III. — Вып. 3. — С. 43–44.
14. Рязанцев Н. В. Отчет проф. Рязанцева по библиотеке Харьковского Ветеринарного Института за 1906 год / Н. В. Рязанцев. — Х., 1907. — 11 с.

Надійшла до редколегії 20.01.2014 р.